

Železiarska výroba v obci Hronec a jej odraz v terénnych názvoch

Hana Weissová

Ústav cudzích jazykov, Technická univerzita, Zvolen

Chotárne územie obce Hronec sa nachádza v stredoslovenskej horskej krajine neďaleko Brezna na okraji Veporských vrchov Slovenského rudohoria v doline Čierneho Hrona bezprostredne pred jeho vyústením do Hrona pod Chvatimechom. Súčasťou chotára sú dlhé zalesnené doliny potokov – Osrblianskeho a Kamenistého, ohraničené horskými chrbtami, vysokými okolo 900 metrov.

Z terénnych názvov Hronca sme vyčlenili a v našom príspevku by sme chceli predstaviť špecifickú skupinu 30 názvov, **ktoré boli motivované činnosťou človeka a ktoré priamo súvisia so spomínaným dominujúcim zamestnaním obyvateľov – so železiarskou výrobou.** Tieto terénne názvy sú živou súčasťou lexiky obyvateľov obce.

Sídlo Hronec vznikalo v 14. storočí ako osada v lesnej lokalite chráneného kráľovského územia Zvolenský les. V 15. storočí bolo územie začlenené do chotára a pod správu šoltýsov zo susednej pastierskej obce Valaská, neskôr bolo naspäť vyčlenené pod komorskú správu. Súbežne s valašskou kolonizáciou bolo teda územie Hronca osídlené aj kolonizáciou banskou, obec má **bohatú tradíciu železiarskej výroby.** Ťažba železnej rudy, dreva pre bane, výroba dreveného uhlia, výroba železa v hutách a jeho spracovanie v hámroch boli do polovice 16. storočia v rukách súkromných ťažiarov. V roku 1580 železiarsky podnik v Hronci aj s okolitými baňami prevzala do svojej správy dolnorakúska cisárska komora. Hronec sa stal **komorskou osadou – železiarskym handlom** (Die Kais. König. Eisenhandlung Rohnitz), významným železiarskym strediskom, ktoré ako „pomocný podnik“ zabezpečovalo železným náradím a výrobkami erárne bane a huty na prioritnú výrobu vzácnych (mincových) kovov v Banskej Bystrici, v Kremnici a v Banskej Štiavnici.

Hronec sa potom vyvíjal ako osada pri štátnom železiarskom podniku na komorských pozemkoch s dominanciou závodu. Jeho obyvatelia pracovali ako **erárni zamestnanci** – kráľovskí železozrobotníci v službách komory, boli v slobodnom postavení bez poddanských povinností, pracovali za mzdu v miestnych železohutných baniach, v hutníckej výrobe a pri spracovaní železa, v celom rade odborných profesií ako baníci, hutníci, kováči, zlievači, formovači a modelári, neskôr aj oceliari, mechanici – strojári, zámočníci, sústružníci, plecháři, odborníci na smaltovanie, pri hutách a vodných dielach sa uplatnili aj murári, kamenári a tesári. Životné potreby si dopĺňali popri mzde hospodárením – chovom a pestovaním na pasienkoch, lúkach a drobných políčkach – ostredkoch tzv. kovorolníctvom.

Výroba a spracovanie železa je základným identifikačným znakom obyvateľov Hronca. Toto dominantné zamestnanie silne špecifikovalo ich spoločenstvo oproti okolitým obciam v regióne. Horský lesnatý kraj preduřil aj obyvateľov s Hroncom suse-

diacich obcí Osrblie a Čierny Balog na ťažbu, spracovanie a transport dreva pre potreby baníctva a hutníctva. Tieto obce sa historicky tiež vyvíjali ako erárne, ale nie ako železiarske, ale ako drevárske a uhliarske podniky – handle.

Terénny onomastický výskum v tejto obci sme realizovali v roku 2002. Získané toponymá – terénne názvy sme ďalej analyzovali z lexikálno-sémantického hľadiska aj z hľadiska štruktúrno-typologického. V našom príspevku zameriame pozornosť **na lexikálno-sémantickú stránku toponým**. Pri objasňovaní motivácie vzniku toponým je v centre našej pozornosti predovšetkým mimojazyková stránka. Toponymum je pevne spojené s objektom, ktorý pomenúva, skrýva v sebe aj minulosť ľudí, ktorí ho vytvorili a používali. Významová štruktúra terénneho názvu vychádza z reálneho sveta.

Pri vzniku toponým môžeme rozlíšiť dva základné **motivačné zdroje**:

– **príroda** (členitosť, podoby a charakter zeme, územia, terénu, prírodné reálie – zvieratá a rastliny),

– **človek** (jeho činnosť, telesná existencia). **My sa sústredíme predovšetkým na tento druhý motivačný zdroj.**

Skupinu 30 terénnych názvov z Hronca **súvisiacich priamo so železiarskou výrobou** možno podľa Šmilauerovho triedenia zatriediť do skupín:

2 ZEM

281 iné vodné stavby a zariadenia (Frúdle, Za haťou, Mašný jarok, Špertajch, Hrončok)

5 –8 ČLOVEK

551 mená národné (Tiroľňa)

54 majetok spoločenstva (Hámornícka)

6 ĽUDSKÁ PRÁCA

621 baníctvo (Rudlová)

625 hutníctvo a spracovanie železa (Za brúsom, Maša, Huta, Mechánik, Pri mašinhauze, Preshauz, Lisovňa, Drotáreň, Giseraj, Fábrica)

632 pálenie drevného uhlia (Pálenice, Uhlisko)

7 ĽUDSKÉ DIELA

747 zvláštne sídliská (Kvarťír, Prajský dom, Komorhof, Kolónia)

751 továreň (Pl'ac)

755 malé stavby (Brána, Rášťubňa, Zastena, Hajc)

77 cesty (Šturec)

Staršie terénne názvy v Hronci sú tie, ktoré vznikli pri formovaní najstarších hutníckych a železiarskych výrobní **v prvotnej fáze vývoja obce od obdobia pred 16. storočím až do polovice 18. storočia**. V tereziánskych časoch centrom obce bol **železiarsky závod** – hrončiansky handel na dne údolia pri sútoku Čierneho Hrona a Osrblianskeho potoka. Jeho súčasťou boli staršie taviace pece, tzv. slovenské dúchačky, vykúvacie hámre, budovy pre správu a riadenie, pre zásobovanie huty, pre transport surovín a výrobkov a pre banskú správu. Vtedy boli vytvorené toponymá: **Pl'ac, Brána, Šturec**. Toponymum **Pl'ac** je z nem. der Platz – miesto, námestie. Vznik terénneho názvu dnešného námestia motivovalo rovné miesto pred taviacimi pecami na manipuláciu s hroudou roztaveného železa, stred – ústredný priestor najstaršieho **hutníckeho závodu** z 15. – 18. stor., neustále sa rozširujúci navážením odpadovej trosky z pecí. Toponymum **Brána** pomenúva časť ulice na vyvýšenine nad Pl'acom. Jeho

vznik motivovala **budova vážnice** (váženie surovín – železnej rudy a dreveného uhlia) **a súčasne strážnice** so zvonom (ohlasovanie pracovných zmien v hute) – bol to vstup do huty. Toponymum **Šturec**, z nem. der Sturz – pád, pomenúva strmú naklonenú **cesta** vedúcu z Brány na Pľac. V terajšom telese cesty je začlenená niekdajšia navážacia rampa, z ktorej sa nasýpala, „padala“ ruda a uhlie do taviacich hutníckych pecí.

Sídlná štruktúra hutníckej, banskej a uhliarskej osady, postupne sa rozširujúcej od centra do dolín pozdĺž tokov a ciest, tvorili okrem objektov závodu obytné drevené aj z kameňa murované domy s malými políčkami – ostredkami na svahoch. Časť lesa dostala pomenovanie **Hámornícka**. Vznik tohto terénneho názvu bol motivovaný pôvodným majetkovo-právnym vzťahom k nemu, keď **patril spoločenstvu hámorníkov** – tu si mohli ťažiť drevo pre vlastnú potrebu.

Súčasťou sídelnej štruktúry obce boli aj **vodné diela** na potokoch – nádrže, hate a navádzacie kanály – jarky, slúžiace železiarskej výrobe ako energetický zdroj na vodný pohon hnacích kolies dúchadiel pecí, kladív hámrov a tiež na transport dreva ako paliva pre hutu. Toponymum **Frúdle**, z nem. der Fluder – vodný jarok, označuje pozdĺžnu časť ulice. Jeho vznik bol motivovaný **vodným náhomom** v drevenom žľabe, ktorý navádzal vodu na hnacie kolesá hutníckych výrobných zariadení v priestore Pľacu.

V okolí Hronca boli tiež bane patriace k hute, uhlie sa páliło na uhliskách v lesoch. Prejavilo sa to na vzniku toponyma **Rúdlová**, ktoré označuje dolinku a lúčnu lokalitu. Jeho vznik bol motivovaný miestom, **kde sa kope železná ruda**, kde boli v 18. storočí železorné bane. Časť svahu kopca bola pomenovaná toponymom **Za brúsom**. Motivácia jeho vzniku je podľa zariadenia na **úpravu železa brúsením** brúsom na vodný pohon v osobitnej budove. Išlo o brúsenie baníckych a hutníckych nástrojov a tiež železiarskych výrobkov. Toponymum **Pálenie** označuje t. č. časť lesa, pôvodne rúbanskú a pastvinu, bolo motivované prácou v lese, pri ktorej sa z narúbaného dreva **pálilo drevné uhlie**.

Od konca 18. storočia do polovice 19. storočia sa sídelná štruktúra obce transformovala a rozširovala. Výrobné centrum v Hronci sa postupne presúvalo od Pľacu dole pozdĺž toku Čierneho Hrona k okraju obce. Na okraji obce vznikol **nový hutnícky areál**. To ovplyvnilo motiváciu toponym **Maša** alebo **Huta**. Označovali lokalitu s novými, už **vysokými pecami**, modernejšími vykúvacími hámrami, neskôr aj s dielňou na vývoj a výrobu mechanických strojných zariadení pre bane a huty. Výkonnejšie vysoké pece s dokonalejšou výrobnou technológiou si vyžadovali kvalifikovanejšiu obsluhu, viac dreveného uhlia a železnej rudy vyššej kvality. Zvýšila sa banská ťažba v okolí. V roku 1740 prišli do Hronca tirolskí baníci, s čím súvisí aj vznik toponyma **Tirolňa**. Označuje časť ulice s radom rovnakých obytných drevených domčekov kolonistov. Pálenie dreveného uhlia sa presunulo z lesných uhlísk bližšie k hute, o čom svedčí aj toponymum **Uhlisko** – názov tejto miestnej lokality bol motivovaný ľudskou prácou, pri ktorej sa zo splavovaného dreva **pálilo drevené uhlie** pre potreby blízkej vysokopecnej huty. Do Hronca okolo roku 1807 prichádzajú zlievači zo sliezskeho Pruska, čo ovplyvnilo vznik toponyma **Prajský dom**, z nem. preussisch – pruský, resp. polyonymicky **Kvartír**, z nem. das Quartier – byt, obydlie. Vznik názvu časti ulice s obytným objektom bol motivovaný stavbou – rozľahlým poschodovým domom

s **bytni pre pruských zlievačov** a s príslušnými hospodárskymi stavbami v uzavretom dvore.

Vyššie nároky na energie si vyžiadali budovanie nových väčších vodných nádrží s dokonalejšou reguláciou prietoku vody a nového vodného náhonu. Súbežná časť ulice dostala názov **Mašný jarok** podľa **vodnej stavby – náhonu na hnacie kolesá** strojových zariadení Maše. Toponymum **Za hat'ou** označuje časť ulice, vzniklo podľa stavby prehradzujúcej vodný tok – **hate so stavidlom** na odrazenie vody do náhonu Mašný jarok.

Vznik toponyma **Špertajch**, z nem. die Sperre – závierka, der Teich – vodná nádrž, označujúceho lúku, bol motivovaný **vodnou nádržou s drevenou hrádzou a s uzáverom – stavidlom** na regulovanie toku vody pre energetické potreby huty a pre splavovanie dreva. **Hrončok** – terénny názov lesnej lokality aj vodného diela má tvar zdobeniny s príponou typickou pre používané nárečie. Je motivovaný faktom, že nádrž na splavovanie dreva je postavená na Kamenistom potoku **v povodí Čierneho, teda „malého“ Hrona** (v opozícii k „veľkému“ Hronu, ktorého je Čierny Hron prítokom). Ďalej od centra obce v Osrblianskej doline bola postavená v roku 1828 nová železiarska výrobňa – špecializovaná valcovňa na výrobu drôtu. Prejavilo sa to pri vzniku toponyma **Drotáreň**, ktoré pomenúva lúčnu lokalitu, na ktorej závod stál. Toponymum **Rášťubňa**, z nem. das Rad – koleso, die Stube – miestnosť, pomenúva lúku pri potoku, kde stála **budova „kolesovne“** (čes. kolovna), v ktorej sa nachádzali vodné hnacie kolesá drôtovej. V uvedenom historickom období čím ďalej tým viac rastie význam železa v priemyselnej revolúcii a v hospodárstve monarchie. Jeho výroba sa stáva prioritou štátneho podnikania. V tomto období sa manufaktúrny železiarsky závod v Hronci značne rozrastá a stáva sa radiacim centrom všetkých vysokých pecí, hámrov a valcovní v regióne horného Pohronia – **Hrončianskeho železiarskeho komplexu**.

V 2. polovici 19. storočia pokračujúca priemyselná revolúcia priniesla rozvoj špecializovaných odvetví železiarskej výroby – zlievarenstva, oceliarstva, technológiu valcovania výrobkov a v tej súvislosti aj strojárstva. Tento historický vývoj, zmeny, nová realita a nové objekty v železiarskej výrobe i v sídelnej štruktúre Hronca podmienili motivačne vznik ďalších terénnych názvov. V lokalite **Pod Kopcom** boli vybudované modernejšie vysoké pece druhej generácie, s čím súvisí vznik toponyma **Zastena**, ktoré pomenúva lúčnu lokalitu. Je motivované ľudským dielom – špecializovanou **stavbou – stenou alebo múrom**, ktorý bol súčasťou huty, staval sa za vysokými pecami a slúžil na usmernenie prúdenia vzduchu (kvôli lepšiemu „ťahu“ pece). Dúchadlá novších vysokých pecí pracovali už s parnou energiou. Pri nich vyrástol aj nový **špecializovaný závod – parostrojová zlievareň**. Jej výstavba motivovala vznik toponým **Giseraj**, z nem. Gießerei – zlievareň, resp. polyonymicky **Fábrica**. V priestore staršej vysokopecnej maše na okraji obce ostala len **špecializovaná mechnická dielňa na výrobu strojových zariadení** – dúchadiel, parných kotlov, valcovacích stolíc, vrtacích strojov a iného – pre hutníctvo, spracovanie železa a baníctvo. Táto lokalita dostala nové pomenovanie **Mechánik**, polyonymicky tiež **Pri mašinhauze**, z nem. die Maschine – stroj a das Haus – dom, teda **strojovňa**. Dopravu po vode a poľahy po cestách postupne nahradila efektívnejšia železničná doprava – do Hronca bola vybudovaná železničná trať a lesná úzkokol'ajka. **Budova výhrevne** pre parné rušne miestnej úzkokol'aj-

nej lesnej železnice motivovala vznik toponyma **Hajc**, z nem. das Heizhaus – výhrevňa. Boli vybudované aj nové objekty na riadenie a správu závodu, to sa prejavilo pri motivácii toponyma **Komorhof**, z nem. die Kammer – komora, der Hof – dvor, teda komorský dvor. Vznik terénneho názvu miestnej lokality bol motivovaný jednoposchodovou rozľahlou **budovou s kancelármi a bytmi** pre riaditeľa a vedúcich pracovníkov správneho a riadiaceho aparátu hutníckych závodov Hrončianskeho komplexu. Súčasťou objektu bol uzavretý parkový areál, ovocné záhrady a dvor s hospodárskymi stavbami.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 následkom zmenených štátnych pomerov v rakúskej monarchii došlo k zmene centra ústredného riadenia štátnych železiarskych podnikov. To sa presunulo z Viedne do Budapešti. Aj centrum riadenia Hrončianskeho komplexu prešlo z Hronca do Podbrezovej, kde vyrástla najmodernejšia oceliaren a valcovňa. Zrušením vysokých pecí v Hronci a nerentabilnej železorzudnej banskej ťažby v okolí ťažiskom výroby v hrončianskom závode sa stali kvalitné zlievarenské výrobky z dovážanej suroviny. Koncom 19. storočia budovy v priestore mechanickej dielne na okraji obce prestavali na lisovňu a smaltovňu pre nové potreby železiarskej výroby, ktorá sa špecializovala na liatinové a plechové smaltované výrobky – inštalačné prvky, sporáky, nádoby a kuchynský riad. Vznikli nové toponymá **Prezhauz**, z nem. die Presse – lis, das Haus – dom, a **Lisovňa**, používané po prvej svetovej vojne. Názov bol motivovaný špecializovaným **železiarskym závozom – lisovňou**, ktorá slúžila na spracovanie jemných železných plechov na nádoby lisovaním. Bolo postavené aj **zvláštne sídlisko** – dlhé domy na ubytovanie nových zamestnancov – špecialistov v smaltovni, ktorí prišli do Hronca v roku 1883 z Trebuše v Rumunsku. Svedčí o tom aj motivácia toponyma **Kolónia**. Pri obytných domoch v tejto miestnej lokalite sú aj záhradky a hospodárske budovy.

Počas celej existencie železiarskej výroby v Hronci prichádza sem na pozvanie komorskej správy viac cudzincov z iných krajov, z banských a železiarskych oblastí a podnikov v Rakúsku, na Morave, v Čechách, v Uhorsku. Pristáhovaní zamestnanci pracujú ako šafári, hutmani, úradníci, kontrolóri, banskí a hutnícki odborníci – špecialisti, majstri vo výrobných. V riadiacom aparáte erárnych železiarskych závodov pri administratívnych úkonoch, v odbornej železiarskej terminológii medzi odborníkmi **bola komunikačným jazykom nemčina**. To ovplyvnilo aj vznik a podobu pomerne veľkého počtu terénnych názvov. O prítomnosti nemeckého elementu v Hronci svedčia aj rozšírené nemecké priezviská starých Hrončanov – Weiss, Schmidt, Schön, Hützpichler, Mitterpach, Schrot, Štolc.

Toponymá je možné analyzovať aj zo štruktúro-typologického hľadiska, taktiež by sme mohli objasniť polyonymiu používaných terénnych názvov a tiež spôsob zápisu predložkových terénnych názvov. V našom príspevku sme sa týmto javom ale venovať nemienili.

Literatúra:

KRŠKO, Jaromír: Vplyv nemeckej kolonizácie na mikrotoponymiu Revúcej. In: *Acta Universitatis Matthiae Belii*, sekcia filologická, č. 1. Zost. H. Bálintová, T. Bod'ová – A. Ďuricová – Z. Hurtaiová – V. Křečková, Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB 1997, s. 187 – 192.

KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica 2001. 232 s.

KRŠKO, Jaromír: Vplyv nemeckej a valašskej kolonizácie na toponymiu Turca. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia* (Prešov 5. – 7. 3. 2003). Zost. M. Imrichová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied 2004, s. 284 – 292.

KRŠKO, Jaromír: Motivačné činitele hydronymie z povodia Hrona. In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Zost. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava: Veda 2007, s. 227 – 233.

KRŠKO, Jaromír: *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2008. 351 s.

MAJTÁN, Milan: Štruktúrne typy slovenských chotárných názvov. In: *IV. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973, s. 147 – 160.

MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda 1996. 191 s.

MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská 2006. 519 s.

PAULINY, Ákoš: *Železiarstvo na Pohroní 18. a v prvej polovici 19. storočia* (Príspevok k problémom manufaktúrneho obdobia). Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 209 s.

PISONĚ, Štefan a kol.: *Slovník obcí Banskobystrického okresu*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo Banská Bystrica 1968. 368 s.

RATKOŠ, Peter: *Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia*. In: *Slovenský národopis*, 1965, roč. 13, č. 2 – 3, s. 135 – 158.

RÓM, Róbert: *Hronec – monografia; cyklostil*, 1926.

STRÁNSKY, Albert: *Drevorubači na Čiernom Hrone*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1969. 308 s.

ŠMILAUER, Vladimír: *Třídění pomístních jmen*. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 1960, roč. 1, s. 149 – 171, aj *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 1972, roč. 13, s. 171 – 204.

ŠMILAUER, Vladimír: *Úvod do toponomastiky*. Praha: SPN 1966. 230 s.

WEISS, Martin: *Železiarska obec Hronec. Účelová publikácia*. Hronec: Obecný úrad Hronec 1997. 28 s.

WEISSOVÁ, Hana: *Terénne názvy z Hronca a Osrblia*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2003. 97 s.